

Թիւններ մատակարարելուն նպաստեց և յարգելի Mr. White, որ Itahea նահանգում փետ. 12-ին արտասանած բանախօսութեան մէջ իրաւամբ շեշտեց. «Ութնասուն տարիներ առաջ ամերիկեան հասարակաց կարծիքը զօրեղ գործոն մը հանդիսացաւ ազատելու յոյներին օսմանցոց արիւնարբու բռնապետութիւնից և նմանապէս ազատելու Բուլղարներին և Մակեդոնացիներին (?) միևնոյն գազանի ճիրաններէց»։ Հետեւեալ, Թող հայերը քաջալերուեն և սիրտ առնեն—ասում է յարգելի Mr. Mead.—Ի նկատի ունենալով այն

իրողութիւնը որ Ամերիկեան դեռ այնքան չէր և ուր հասարակաց կարծիքը ոյժ մ'է։

—Իսկ թէ իրապէս ո՞րն է ամերիկեան քաղաքականութիւնը մենք տեսանք Րուզվելտի խօսքերէց. «մեր միջամտութիւնը աւելի կը վատթարացնի ձեր դրութիւնը» ասաց նա...—Նոյն համարում հրատարակուած է պ. Ֆարհատի անցեալ տարուայ «Մուրճում» լոյս տեսած «Զպատմած իրողութիւններ» վերնագրով պատմուածքի թարգմանութիւնը Մ. Պաղպասարեանի աշխատութեամբ։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Թիւրքահայերի վիճակը.—Հին նախապաշարումներ եւ հոր նաճապարհը։

Թիւրքահայերի ծանր վիճակը դարձեալ ուշադրութիւն գրաւեց՝ Պօլսի հայոց պատրիարք Օրմանեանի և Կիլիկիայի կաթողիկոս Սահակի հրաժարականի պատճառով։ Սուլթանը չյարգեց նոյնիսկ այդ երկու բարձր հոգևորականների զգոյշ, համակերպուող քաղաքականութիւնը և յարքունիս գրաւեց Կիլիկիայում գտնուող Թլանի ազգային ընդարձակ ազարակը, որպէսզի այդ հողերի վրայ բնակեցնի մուսուլման զաղթականներ (մահաճիրներ)։ Այս հարուածը համեմատութեամբ այն խրժողութիւնների հետ, որ կատարուել են և կատարուում են Բիթլիսի և Վանի վիլայէթներում, ի հարկէ, չնչին է, սակայն ընդլուծող սուլթանական ռեսերիմ հայատեցութիւնը ցոյց տալու համար։

Ի՞նչ անել—ահա մի հարց որ մօտ 30 տարի ցցուած է հայ ժողովուրդի առջև, մի հարց, որի լուծման փորձը «զինուած ապրտամբութեան միջոցով» աւելի ևս անտանելի և վատթար դարձրեց Թիւրքահայ ժողովուրդի կացութիւնը։

Աշխարհիս զանազան ծայրերը ցիր ու ցան եղած թիւրքահայ ազգաբնակիւթեան մի մասը զրկուեց իր հողաբաժիններէց, ընկի գաւառներում ընաշնջումից մաղապուրծ եղած թըշուառ մնացորդը սոված, տկլոր օր և գիշեր պիտի դողդողայ իր կեանքի համար:

Անցածը անցած է, և հին սխախները միայն դժուարացրել են, խճճել հարցի լուծումը. սակայն թողնել որ հայ ժողովուրդը թիւրքիայում վիրաւոր, արիւնաքամ ընկած մնայ ազատութեան ճանապարհի վրայ՝ դա արդէն թեթեամտութիւն չէ, այլ մասսային ոճրագործութիւն: Եւ նրանք, որոնք ամենից շատ են պատասխանատու այդ դրութեան համար, պէտք է Կայնէի նման մինչև վերջին շունչը մտատանջուեն և հանգիստ չգտնեն, եթէ խիղճ ունին, պէտք է իրանց ամբողջ գոյութիւնը նուիրեն այդ թշուառների համար մի ելք գտնելու ջանքերին:

Ռուսաստանի մեծ յեղափոխութիւնը մասամբ ցոյց տուեց նոր ճանապարհը: Այդ յեղափոխութիւնը ապացուցեց որ խառն ազգաբնակիւթիւն ունեցող պետութիւններում միայն ամբողջութեան վերանորոգութիւնից է կախուած բաղկացուցիչ ազգութիւնների կեանքի բարուղումը, եթէ այդ բաղկացուցիչ մասերը հնարաւորութիւն չունեն անջատուելու և անկախ գոյութիւն պահպանելու: Հայը ոչ մի երկրում այդպիսի հնարաւորութիւն չունի: Մի անգամ ընդմիջտ պէտք է թողնել ազգապէր բանաստեղծների և ֆանտաստների հնարած այդ ցնորքը: Քիւնզնավարութիւնը իսկապէս անցողական շրջան է այն ազգերի համար, որոնք անջատման հնարաւորութիւն ունեն. այդպէս էր Արեւելեան Րումելիայի, Բուլղարիայի, Սերբիայի, Րումանիայի, Կրետէի աւտօնոմիան, որ դառաւ յետոյ անկախութիւն: Իսկ հայերին թղթի վրայ տուին այդ խոստումը, իսկ մարմնացնելու համար մատը մատին չխփեցին կեղծաւոր դիպլոմատները և թողեցին որ մի բուռն հայեր, անգէն, անպաշտպան իրազործեն այդ սեփական ոյժերով, հինգպատիկ ստուարաթիւ թշնամի ազգաբնակիւթեան և օսմանեան բանակի դիմաց: Անիրագործելի մնաց անիրագործելի, չնայած այդ բուռն ժողովրդի չտեսնուած անձնազոհութեան: Երբ մէջ տեղում միայն մի Անգլիա և մի Ռուսիա պէտք է համաձայնութիւն կայացնէին և նրանք թշուառի անվնաս գոյութիւնն էլ աչքի առաջ չունեցան, թիւ յոյս ունենալ որ երեքով, Գերմանիայի մէջ տեղ մտնելով, աւելի բարեխիտ կը լինեն և իրանց շահերը մոռանալով սամարացու հոգատարութիւն կը ցոյց տան: Հերիք է դիւրահաւատ հրեշտակների նման յոյսեր դրեցինք այդ կեղծաւոր բարերարների վրայ, սթափուենք և մեր անելիքը անենք, չընկնելով խաբուսիկ միրաժների

ետեից: Մերկ իրականութիւնը աւելի հրող է, սակայն անխուսափելի էութիւն է և գործիչը պէտք է այդ հասկանայ:

Այդ միութենքը մեր ուշքից հանել էին մեր կողքին ապրող տաճիկ ժողովուրդը, որ համեմատած մեր թիւրքերի հետ շատ աւելի խաղաղասէր, մեղմ և համբերատար է: Ծիշտ է, օսմանեան թէօկրատ-բոնապետութիւնը նրան աւելի «արտօնութիւններ» է տուել, քան ռայա հային, բայց ճրքան է բախտաւոր այդ արտօնութիւններից այդ տաճիկ դիւղացին, արհեստաւորը, մշակը, մանր առևտրականը: Միթէ «պոգրոմների» հայրենիք Ռուսաստանում էլ մուժիկը «արտօնեալ» չէ «ջնուդի» համեմատութեամբ: Եւ ի՞նչ.— բախտաւոր է այդ մուժիկը, ողորաշխատաւոր մասսան:

Մեր ուշքը սկեռած մեզ հմայող 61-րդ մնամէջ յօդուածի վրայ մենք չենք աշխատել մերձենալ, ձեռք ձեռքի տալ այդ տաճիկ ժողովրդին, մտերմանալ, գործելու ընդհանուր եղանակը մշակել այդ ժողովուրդի և նրա սակաւաթիւ սրտացաւ ինտելիգենտների հետ: Կենտրոնացած մեր ազգային անձուկ շրջանում, առաջ վարելով մեր՝ գոյութիւնը, ինչքը, պատիւը պահպանելու հարցը, առանց նոյնիսկ մտադիր լինելու շօշափել մեր հարեանների սզգային ինքնասիրութիւնը, մենք այնուամենայնիւ երկացել ենք «սեպարատիստ», «անկախ թագաւորութեան ձգտող», «եռական»: Միայն է, թիւր է, ընդհանուր առմամբ, այդ կարծիքը, սակայն տաճիկ ժողովրդի հոգեբանութիւնը այդ կողմից մի բացառութիւն չէ կազմում. նոյն ձևով կը բացատրէին առանձնացումը և «ամենաբրիտանոնեայ» ազգերը: Ծիշտ է, հայերը այդպէս առանձնացած էին գործում մասամբ այն պատճառով որ աւելի ևս դժուար էին համարում ընդհանուր թուրքական բեժիմի փոփոխութիւնը և կարծում էին թէ պետութիւնները կ'օգնեն գէթ մի քանի վիլայէթների բարեկարգութեան հարցում: Եւ միամտաբար ծուղակի մէջ ընկած, անձնագոհութեամբ գործում էին հայերը, հաւատացնելով իրանց հարեաններին որ բարենորոգութիւններից պիտի օգտուեն հաւասարապէս բոլորը... Ոչ մի կասկած որ այդ անկեղծ էր: Բայց միթէ հրեշտակների հետ գործունէին հայերը. միթէ թիւրքը կամ քիւրդը պարտաւոր են աւելի լայնասիրտ, աւելի զարգացած լինել, քան գերմանացին, քան չեխը, որոնք պատրաստ են աւելի շուտ իրար ծուէնծուէնանել, քան ազգային մի չնչին զիջողութիւն: Մի արտուրդ, անմիտ ծրագիր էին ստեղծել վեց փեղեղեմնգ պետութիւնները, առանց մազաչափ մտատանջուելու, թէ շատ էլ որոշեցինք որ խիզախառը ինքնավարութիւն ունենայ գայլերի և բորենիների մէջ իսկ ինչ գրաւականներ ստեղծեցինք նրա կեանքը ապահովե-

լու համար... Այդպիսով մի ոճրագործ խաղ էր լուսամիտ դիպ-
լոմատների արածը Բերլինում և այդ խաղին զոհ գնացին մի-
այն «խորամակ» երևացող, բայց իսկապէս պարզամիտ հայերը:

Թիւրքիան «Հիւանդ մարդ» անուանող Նիկոլայ I-ն մի
փոքրիկ անհամեմատութիւն ունէր՝ սեփական ընթիմի սքանչելի
կողմերը չնկատելու, սակայն սուլթանը կարող էր համարձակ
պատասխանել նրան թէ «Եղբայր պատուական, քո հալդ էլ ի-
միցը բէշ բէթար»: Բայց և այնպէս Նիկոլայի ընթիմը չմնաց
անփոփոխ, ինչպէս և Ալէքսանդր III-ինը: Անփոփոխ չէ և
թիւրքական ընթիմը, թէև նրա էվօլյուցիան չափազանց դան-
դաղ է գնում, որովհետև տաճիկ ժողովուրդը ուշ է պատմական
առաջընթաց դուրս եկել, անվերջ պատերազմներից դուրս չի թա-
փել, խաղաղ կուլտուրական կեանքով նոր է սկսել ապրել:

Ռուսաստանը իր ընթերցանքները Մեծն Պետրոսի ժամանակ-
ներում սկսեց, և այն էլ աւելի զօրքի, նաւատորմի, ֆինանս-
ների յետադիմաց դրութիւնը բարուգեղաց ստիպուած: Այդ
պրոցեսսը սկսուեց և Թիւրքիայում միայն 1829 թուականին,
երբ Սուլթան Մահմուդ II-ը բնաջինջ արաւ ենիչեական գըն-
դերը և եւրոպական ձևի զօրք, նաւատորմի կազմեց և ռազմական
պահանջների համեմատ զանազան հիմնարկութիւններ բացեց:
Դէթ սպաներ, բոխիկներ, ֆելդշերներ և ծառայողներ ունենալու
համար եւրոպական ձևի ուսումնարաններ պէտք էր ունենալու
Ինչքան և վատ դրած լինէին դրանք՝ այնուամենայնիւ մտաւո-
րականութան աղօտ ճառագայթներն էլ պէտք է ազդեցութիւն
անէին թուրքական թանձր խաւարի վրայ:

Իսկ յոյն, հայ հպատակների աւելի բարձր կուլտուրան,
դրանց առևտրական կապերը եւրոպական երկրների հետ,
եւրոպական դրամագլխների հետ նաև եւրոպական քաղաքակրթ-
ութեան մուտքը? Միթէ այդ լուրը ֆակտորների դիմաց
կարող էր միանգամայն անշարժ մնալ թուրք ժողովուրդը: Եւ
նա անշարժ չէ, եթէ լաւ ծանօթանանք և նրա այժմեան վիճակը
նախկինի հետ համեմատենք: Նիկոլայ I-ինի ժամանակ էլ յեղա-
փոխական ըմբոստացումները միայն զօրքի բարձր շրջաններում
էին ծագում (դեկաբրիստներ), ինչպէս յիսնական թուականներից
սկսած Թիւրքիայում է: Իսկ այսօր կայ թէև ոչ ստուար, սակայն
բաւական նկատելի ինտելիգենտ շերտ, որ ազդեցութիւն ունի
թուրք ժողովրդի կեանքի վրայ իր հրատարակութիւններով,
կազմակերպութիւններով. «Երիտասարդ Թիւրքերի» կուսակ-
ցութիւնը այժմ քաղաքական ֆակտոր է, պրինց Սաբահեդդի-
նը նոր մտաւոր հոսանքի մի արտայայտութիւն է: Բարձրից
չնայնք և քմծիծաղնիրով չանցնենք երևոյթների մօտով, այլ

ազգային սնահաւատութիւնը մի կողմ թողած՝ արեւելքը արեւմուտքից շոկենք: Միթէ Սպերանսկիի նման ռուս ընփորմատորները աւելի բախտաւոր վախճան ունէին, քան թուրք Միդհադները: Միթէ ռուս բիւրօկրատիայի կազմած խուլիգանական վոյմալները, պոպերը, Սուվորին—Վելիչկօսները կարող են աւելի բարեհոգի համարուել, քան մուսուլման խուլիգանները, ֆանատիկոս ուլեմները և սօֆիտաները և օսմանցի «ազգասէր» օտարակերները: Ուրեմն, պնդել թէ թիւրք ժողովուրդը և նրա ստեղծած պետութիւնը մի քարացած, անշարժ պատմա՝ան վիժմունք է—դա ըրիստոնէական նախապաշարմունք է, հասարակագիտական անմտութիւն: Մի կողմ նետենք և այդ սնահաւատութիւնը, որ այնքան ձեռնտու էր երոպական շահագրգռուած պետութիւններին, որոնց համար թուրքերի վերածնութիւնը համահաւասար է մի փառաւոր շուկայից զրկուելուն: Եթէ այդ շահամուլութիւնը չլինէր, եթէ Պոլսի երոպական դեսպանների ստոր ինտրիգները չլինէին—գուցէ թուրք ժողովուրդը այժմ շատ քիչ բանով յետ մնացած լինէր իր հարեան ռուսից:

Մենք ուսահայերս միակողմանի ենք եղել ու կոյր, և մեր թուրքահայ աղբարները վստահօրէն հետեւել են մեզ, շեղուելով խելացի ճանապարհից: Շովինիզմը այնքան արքեցնում է մարդկանց որ նրանք անգիտակցաբար են շատ բաներ անում: Բայց այդ անգիտակցութիւնը չի թեթեւցնում ծանր հետեւանքները: Դժբախտաբար ազգասիրական նախապաշարմունքները, սնահաւատութիւնները շուտ չեն անհետանում, ինչպէս և նրանց յարուցած ատելութիւնները: Եւ այդ բանից շատ լաւ գիտեն օգտուել թէ ռուս և թէ թուրք բիւրօկրատներն ու պրովոկատորները: Թէ ինչե՛ր կարողացան այդ հողի վրայ իրագործել այդ երկու իրար արժանի բիւրօկրատիաները թողնենք, որովհետեւ բոլորիս յիշողութեան մէջ քստմնելի տեսարաններով են դրոշմուած:

Ուրեմն, ի՞նչ ենք առաջարկում մենք:—Մենք առաջարկում ենք շարունակ եւրոպական դիպլոմատիայի երեսին նրա արիւնշաղախ 61-րդ յօդուածը և մերձենալ թուրք ժողովուրդին և նրա առաջադէմ ինտելիգենցիային, հասկացնելով մեր ձեռքտուները, որ նոյն են, ինչ պէտք է լինի տաճիկ աշխատաւոր մասի և նրա շահերն պաշտպանող ինտելիգենցիայի նպատակը: Մենք պէտք է վերջ դնենք մեր ժողովուրդների կեանքը պղտորող ղոչիական տիպի «գործիչների» գոյութեան, և թէ Կովկասում, թէ Թիւրքիայում և թէ Եւրոպայում միանանք համաթիւրքական վերանորոգութեան

մի ծրագրով և գործենք համերաշխ։ Ռուսական մեծ յեղափոխութիւնը պէտք է հաւատ ներշնչէ այդ ճանապարհով գործողներին մէջ։ Այդ մերձեցման գաղափարը պէտք է քարոզուի, այդ գաղափարի շուրջ միացնեն իրանց ոյժերը թիւրք բեժիմի դէմ բոլոր թրւրքահպատակ կոռուողները։ Ոչ մի աշխարհայեցողութիւն այնքան զօրեղ չի բուժում մարդկանց հոգուց քրոնիկական ցաւ դառած նացիօնալիզմը, որքան սոցիալիստականը։ Հետեւաբար, թիւրքիայի կեանքի մէջ այդ նոր ուղղութեան իրագործումը պէտք է սկսեն թուրք և հայ սոցիալիստները։ Կորիզը պէտք է առողջ լինի որ նրանից ծլած ծառն էլ կենսունակութիւն ունենայ։ Նոր ճանապարհ ընտրէք թիւրքահայեր! Հանգամանքները ժամանակի հետ փոխուել են, պէտք է փոխուի և գործելու եղանակը։ Անցեալը շատ բան պարզեց մեզ, շատ փորձանքներ անցան մեր գլխով։

Մենք այս հարցին դեռ կը վերադառնանք։

Լ. Ս.

27 Յունիսի։

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Մի կարեւոր քաջատրութիւն

Անցեալ 1905 թուի «Մուրճի» 11—12 №№-ում պ. Լէօի քննադատական յօդուածը կար պրոֆ. Մառի Аркаунъ, монгольское название християнъ, въ связи съ вопросомъ объ армянахъ-халкедонидяхъ մակագիր հեղինակութեան վերաբերմամբ։

Պրոֆ. Մառ իր վերոյիշեալ հեղինակութեան մէջ՝ իբրև փաստ Անիում հայ-քաղկեդոնիկների գոյութեան, ի միջի այլոց առաջ է բերել ինչ որ Գր. Լուսաւորիչ եկեղեցու մի արձանագրութիւնը, որի մէջ գործածուած է խառ վրացերէն (?) բառը, առարկելով թէ՛ Վրաստանի սահմաններում գտնուող հայ-քաղակեդոնիկները լուսաւորչական հայերի հետ դաւանաբանական խտրութիւն ունենալուն պատճառով սկսել էին օտարանալ իրանց ազգութիւնից։